

IZ ZGODOVINE SLOVENSKE LITERARNE KRITIKE

Sredi 19. stoletja je v slovenskem literarnem življenju napočil trenutek, ko je postalo vprašanje literarne kritike izredno pereč, skorajda neizogiben problem. Vzrokov za to je bilo več.

Najvažnejši med njimi je bil nedvomno izid Prešernovih Poezij. Prešernova visoka umetnost je z zbirko zaživela v vsej svoji moči. Zdaj tudi v slabo razvitem kulturnem okolju ni mogla več ostati brez globljega odmeva. Poezije so slovensko kulturno javnost dokončno postavile na preizkušnjo. In res je kmalu izšlo nekaj ocen, ki so že v dokaj otipljivih obrisih pokazale, kako je s Prešernom na Slovenskem. — V imenu pesnikovih častilcev je izpovedal svoje iskreno občudovanje psevdonimni Buchenhain — Jožef Babnik (Poesien des dr. Preschern, Illyrisches Blatt, 9. in 16. febr. 1847). Nasprotna stran je našla svojega tolmača v Francetu Malavašiču, ki je skušal zmanjšati vrednost Prešernove poezije in spodbiti učinek Babnikove ocene (Domorodni listi, Novice, 17. in 24. febr. ter 3. marca 1847). Nov glas, ki je še pred zaključkom Malavašičeve ocene spet zapel hvalo Prešernu, je bila pesem Karla Melzerja An dr. Preschern bei Erscheinung seiner Gedichte (Illyr. Blatt, 2. marca 1857). In šele tri leta po izidu Poezij se je zgodilo, da je prinesel prvo pohvalno in pomembnejšo oceno Prešerna tudi slovenski časopis: dne 28. decembra 1849 je v Sloveniji izšel prevod V. Rizzijeve kritike Poezije doktorja Franceta Prešerna (iz Deutsche Monatschrift aus Kärnten). Kritični odmevi na Poezije so bili torej tu. Skopi po številu in skromni po vsebini, toda vendarle izraziti in močno različni. Tako je Babniku Prešeren edini pravi pesnik na Kranjskem: »On je sam tu, pesnik iz sebe samega, brez vzora, toda svojim naslednikom najlepši vzor.« Malavašič izhaja iz rodoljubarsko političnih vidikov. Prešerna označi za pesnika manjvredne vrste, za subjektivista, ki mu »resnih predmetov« ni dovolj mar. Rizzi se je prvi zavedel, da je v Prešernu »izobraženost cele Evrope zedinjena«, in je pesmi skušal presojeti z višjimi, ne več kranjsko rodoljubnimi merili. Pesnikovo genialnost vidi v nenavadni izrazni zmogljivosti in naravnost obstrmi nad tem, da je iz popolnoma neizobraženega jezika, tako rekoč iz »neobtesane priprave... čudeže delal«, saj je mojstrsko obvladal najtežje pesniške oblike. Ne prezre pa tudi pesnikovih duhovnih globin. Prešeren mu je predvsem ljubezenski pesnik, toda preko osebne ljubezni odkriva v njem tudi domovinski in človečanski eros. V njem spozna tisto dragocenost, ki je takratni — in tudi kasnejši — čas ni poznal: harmonijo globoke domovinske ljubezni in širokega svetovljanstva.

Toda zbirka ni bila samo močno umetniško delo, ki je zahtevalo opredelitve in izzvalo ocene. V takratnih, še močno diletantskih slovstvenih razmerah je bila hote ali nehote tudi literarnokritično dejanje. Saj je že samo s svojim obstojem pomenila soočenje najvišje poezije

s kopico del komaj povprečnih, zvečine pa sploh podpovprečnih pesmarjev. Toda pesmarjev, ki so si v javnosti že utrdili priznanje in sloves pesniških prvakov ali vsaj pesnikov. Tako drastično in tako neenako srečanje vrednot je v idilično zatišje nekritičnega poveličevanja moralo vnesti nemir, sprožiti napetosti ter spopade mnenj. Prej ali slej je v javnem mnenju moralo priti do novih, višjih meril in z njimi do prevrednotenja splošno priznanih vrednot. In ker so bile Poezije tudi glede na celotno zgodovino slovenskega slovstva docela izjemen pojav, ki je po svojih idejnih in estetskih vrednotah stal nenavadno visoko nad vsem, kar se je dotlej napisalo, so nova merila posegala tudi po literarni preteklosti. Bolj točno povedano: pričakovati je bilo, da bosta z izidom Prešernovih pesmi kult Koseskega in Vodnika kaj hitro izgubila svojo veljavo. Toda ni se zgodilo tako. Žaostala miselnost in slabo razvit okus kulturnih veljakov, z njimi vred pa tudi miselnost in okus pretežnega dela takratnih izobražencev, sta se trdno oklepala svojih ljubljencev in ju celo zavzeto branila. Samo posamezniki so se takoj skraja zavedeli pravih vrednot in se postavili na Prešernovo stran. Čeprav se je ta tragični boj razplamteval še celi dve desetletji, ne smemo podcenjevati začetkov. Opredelitev do vprašanj: Prešeren ali Koseski, Vodnik ali Prešeren, je takoj po izidu zbirke začela vznemirjati duhove. France Malavašič je že februarja 1847 omenil ta pojav: »Kterimu teh dveh mož (misli Prešerna in Koseskega) gre prvenstvo in kateri izmed nju zasluži venec predstva? Tako slišimo nektere Slovence povpraševati in prepirati se, ker ta tega, uni uniga povzdiguje...« (Novice, 24. febr. 1848). Tako se tudi v vseh omenjenih ocenah Prešernovih Poezij bije zastrt boj za Prešerna ali proti njemu, za Koseskega in Vodnika ali proti njima. V nekaj letih je ta opredelitev postala naravnost žgoč kulturni in literarni problem. Nasprotja so bila toliko močna in za sproščen razvoj literarne miselnosti tako važna, da so morala na dan, k neposrednemu obračunu. Edina in najbolj spontana pot v javnost je bila literarna kritika.

Prava in javna literarna kritika pa je tedaj že sama po sebi morala naleteti na težave. Bila je na Slovenskem pravzaprav nekaj novega, nekaj, kar v tradiciji še ni bilo utrjeno. Vsa pomembnejša literarno vzgojna ali kritična dejavnost se je namreč dotlej razvijala predvsem po zasebnih pismih ali v razgovorih (Zois, Čop), do javnosti pa je prodrla po navadi le v epigramih ali posameznih pesniških satirah. Tu je največje delo opravil Prešeren. Z Apelom in Novo pisarijo je v tridesetih letih pravzaprav začel poglavje literarne kritike pri Slovencih, začel pri najbolj bistvenih vprašanjih. Toda štirideseta leta teh začetkov niso nadaljevala. France Malavašič, ki je resda zgodaj spoznal potrebo kritike, je v tem desetletju napisal vrsto ocen, ki pa kot literarne kritike niso imele posebne vrednosti, saj so bile večkrat v najbolj važnih vprašanjih zmotne. Sem spada njegovo poveličevanje Koseskega nad Prešerna in Novic nad Čbelico. Ostale, prej omenjene ocene Prešerna (Babnik, Rizzi) so izšle iz nemških literarnih krogov. Tako je sčasoma prišlo do popolne krize kritičnega duha, do stanja, ko ocenjevanje ni bilo več ne satira ne kritika, temveč opisno informatorstvo ali docela nekritično hvalisanje vsega, kar je napisalo slovensko pero. In prav ta škodljiva navada se v

slovenski publicistiki ni utrdila nič manj kot narejena slava diletantskih pesnikov. Ob nastopu petdesetih let je predstavljala že trdno mentaliteto in s tem najbolj resno oviro razvoju prave literarne kritike. S tem pojavom se je bilo treba spoprijeti, če je hotela na dan poštna beseda o Prešernu in Koseskem, o Prešernu in Vodniku, in če je hotela kritika zaživeti ustvarjalno življenje. To je bil drugi pojav, ki je naravnost klical literarnokritično pero.

Istočasno, ko so v jedru literarnega življenja dozorevali ti problemi in nezadržno težili v javnost, so dozoreli tudi politični pogoji, ki so bili potrebni, da je lahko zares oživila literarna kritika. Marčna revolucija je sprostila močna narodnopolitična prizadevanja na skoraj vseh področjih družbenega življenja. V »ustavnem« obdobju 1848—1851 so javne izpovedi političnih načrtov in predlogov, mnenj in protimnenj postale že kar slog dnevnega časopisja. Nova razgibanost je še posebno zajela tiste panoge, ki so bile dotlej glavno področje političnega življenja, jezik in slovstvo. To je bilo toliko laže, ker je prav v teh letih poleg Novic začela izhajati vrsta novih listov, ki so dajali prostora tudi literarnim rečem in tako bolj ali manj omogočili, da je prišla do veljave raznolikost mnenj. Gotovo je bil ta pojav eden izmed najvažnejših pogojev za razvoj literarne kritike.

Končno se je treba ozreti še na podobo literarnega rodu, ki je stopal v javno življenje prav v letih 1848—1851 in znatno odločal o usodi slovenske literature v bodočih desetletjih. Če vzamemo v bežno presojo vsaj dva pomembnejša predstavnika, Trdino in Levstika, moramo ugotoviti, da sta oba nosila v sebi močno razvite prav tiste lastnosti, ki so osnovno gibalno kritične dejavnosti: izrazito navzven, v literarno in kulturno dogajanje obrnjena pozornost ter neutajljiva težnja po reformatorskem udejstvanju.

Če torej upoštevamo vse te literarne, politične in generacijske momente, ki so nastopili po izidu Prešernovih Poezij vsi hkrati, spoznamo nujnost, da se je prav v petletju 1847—1852 problem literarne kritike pomaknil na eno izmed prvih mest slovstvenih prizadevanj na Slovenskem. Prvo pomembno literarnokritično dejanje te dobe, prvi pogumen in pravičen poseg v vozlišče pereče problematike, ki je bila tedaj šele rahlo načeta, pa je bil Trdinov Pretres slovenskih pesnikov, objavljen v Ljubljanskem časniku decembra 1850. Nekakšen satiričen prolog v to delo je že njegova Pripovedka od zlate hruške, objavljena nekoliko prej v istem listu. Trdinov Pretres pa pomeni uvod v novo obdobje literarne kritike na Slovenskem, je v marsičem zelo značilen zanjo in zato zasluži globljo osvetlitev.

Globlja težnja Trdinovega Pretresa slovenskih pesnikov je v hotelju, uvesti v slovensko literaturo objektivno kritiko. Tega namena se je lotil zelo preudarno in dokaj temeljito. V uvodnem, teoretično zastavljenem delu je načelno obsodil takrat prevladujoče nekritično sprejemanje pesniških del kot škodljiv pojav: »Navada, ki smo jo do zdaj imeli, vsa slovstvena dela hvaliti, je imela res po eni plati to dobro, da je pisatelje . . . spodbadala; pa po drugi plati je ta navada vendar . . . mnogo zlega prinesla.

Pisatelj je smel še hvale pričakovati, da je le pisal in mu je bilo pri tem večidel malo mar, da bi bil tudi zares dobro in izvrstno pisal.« Trdina meni, da bi bila »edino prava pot, da se to, kar je zares dobro, povzdiguje, tisto pa, kar je slabo, odloči in zavrže«. * V nadaljnjem, stvarno kritičnem delu razprave, v obsežnem pretresu slovenskih pesnikov od začetka umetne poezije vse do sodobnosti, pa se je spoprijel predvsem z zmotnimi rezultati, do katerih je privedlo to nezdravo stanje. Tako je polemično jedro Pretresa v poskusu, kritično presoditi poezijo Koseskega, Prešerna in Vodnika ter vsakemu izmed njih določiti mesto in vrednost, ki mu gre. Seveda je šlo kritiku predvsem za to, da bi v javnosti dvignil veljavo Prešerna. Vzrok, ki je naravnal njegovo kritično voljo v to smer, je bilo očitno omalovaževanje Prešernove Poezije v korist Koseskega. To zapostavljanje se je v Novicah pojavilo že takoj po izidu Poezij v Mala-vašičevi opredelitvi Prešerna za »preganjanega laboda«, Koseskega pa za »bistrovidnega orla« ter »pesnika resnosti in veličastnosti«. Zapostavljanje Prešernove poezije je doseglo svoj vrh že nekaj let kasneje v Bleiweisovi primerjavi obeh pesnikov: »Koseskiga krepkejši duh ,višje podobe' ljubi in se clo nikdar ,v kvantah ne gubi« (Novice, 2. 1. 1850). Mladega Trdina so te besede prizadele. Dogodka se spominja takole: »Bleiweis je razglašal za prvaka vedno svojega Vesela in je rekel od strani o našem Prešernu, da se ,v kvantah gubi'. Brez teh besed... bi se ne bil lotil nikoli te zabavljive kritike« (Spomini, ZD II, 158). In najbrž ni ravnal samo po svojem razpoloženju, ko je sedel k Pretresu, da napiše obsodbo Koseskega ter Prešernu prisodi tisto veljavo, ki mu gre.

Do kakšnih zaključkov je Trdina privedel ta namen?

Sredi zadržane in dobro premišljene presoje pesnikov je neutajljiva čustvena prizadetost, s katero je napisal strani o Prešernu, in naravnost otipljiva nestrpnost, s kakršno je takoj v prvih vrstah planila na dan njegova glavna misel: »Prešeren (je) prva zvezda na obnebjju slovenskih pesnikov«, poet, ki bo svoje prvenstvo »tudi v vseh prihodnjih dobah ohranil«. Kmalu zatem se njegova zavzetost za Prešernovo pesem povzdigne v apoteozo, ki je kljub mladostni čustveni zanesenosti več kot prazno opevanje: »Tu je voda, ki je nikdar ne zmanjka, naj jo tudi vedno zajemamo. Tu je obnebjje, ki se nikjer zemlje ne dotika, ampak nam zmeraj nove, neizmerne lepote v jasni daljavi kaže. Tu je vijolica, ki nikdar duha ne zgubi... Tu je z eno besedo večni pesnik... «

Medtem ko je Trdina o Prešernu pisal jasno, v ničemer posiljeno in do kraja sproščeno, pa je precej drugače ravnal pri Koseskem. Opravka je imel s priznanim pesnikom, zato je skušal biti premišljen. Toda vsa previdnost je vendarle samo v načinu, kako je povedal svojo obsodbo, ne pa v obsodbi sami. Pod vljudnim, na prvi videz čisto nepristranskim tonom, ki hvali, kar je dobrega, in obzirno graja, kar je slabega, pazljiv bralec lahko odkrije uničujočo ironijo. Ironijo, ki je prikrita na svojstven način in jo lahko razgalimo šele takrat, če poiščemo notranje, v tekstu samem pretrgane zveze sodb.

* Citirano po Zbranem delu Janeza Trdine, IV. knjiga, Ljubljana 1952. Tudi vsi kasnejši citati Pretresa slovenskih pesnikov so vzeti iz ZD IV, str. 188—208.

Nekaj primerov. Posmeh tiči že v prvem, na hiter pogled nedolžno, celo superlativno oblikovanem stavku: »Prvi pesnik ‚Novic‘ je brez dvombe Koseski, ki se edini do zdaj, če ne iz vseh, vsaj iz veliko ozirov na stran Prešerna ustopiti sme.« Kaj je pomenila ocena »prvi pesnik Novic«, ni mogoče dvomiti, če si priključimo v spomin, kako je označil Prešerna in kako je komaj nekaj vrst prej ocenil noviško poezijo. Vsi noviški pesniki se mu namreč zde taki, da med njimi ni nobenega, »ki bi se smel popolnoma slab imenovati«. — Drugi del uvodnega stavka o Koseskem, kjer Vesela postavi na videz ob Prešerna, pa se tudi kaj kmalu izkaže kot ironija. Trdina predstavi njuno razmerje takole: »Pa kar zadene jezik pesmi, kar zadene lepoznanstvo celega sestavka, kar red misli in smislov, moramo pa brez pomišljanja Koseskega prvega slovenskega pisatelja imenovati in ga tudi po tej plati nad Prešerna povzdigniti.« Ta sodba bi nas utegnila zbegati, če ne bi nekoliko niže kritik sam snel te varnostne in hkrati burkaste krinke: »Koj ko smo prvo (pesem Koseskega) prebrali, smo v njih nekaj čudno novega zapazili. Obstrmeli smo... kakšen jezik bi to bil. Radovedni smo jo brali drugič in tretjič, dokler smo se prepričali, da je pričujoča pesem v pravem slovenskem jeziku pisana. Videli smo ta prekrasen razcvet svoje materinščine, videli neskončno visokost, krepost in lepoto svojega jezika in smo bili nanj... v popolnem pomenu besede ponosni. Z navdušenjem smo sprejemali vsako novo pesem, ki so nam jo ‚Novice‘... prinesle, in že mi jih mnogo vemo, ki so le po poezijah Koseskega, ki jih še popolnoma razumeli niso, iskreni rodoljubi postali.« O ironiji tu ni več dvoma! Če upoštevamo, kolikšno važnost je Trdina prisojal razumljivosti in čistosti jezika pri Prešernu in drugih pesnikih, je jasno, da moramo te vrstice sprejeti kot posmehljivo zavrnitev Veselovega jezika ter varljivega patosa pa tudi svojega nekdanjega česčenja Veselove poezije. — Lotil se je tudi Veselove prevajalske umetnosti. Čeprav je pri tem poglavju najprej opozoril na kočljiv pojav, da prevajalec svojih prevodov ni vselej opremil z imeni izvirnih avtorjev, je na tem področju priznal Koseskemu visoko ceno. Toda resnost je tudi tu dvomljiva. Stavek o prevajalčevem mojstrstvu je namreč lepo obkrožil z dvema trditvama, ki spodbijata vrednost Veselovega prevajanja. Prva trditev se glasi: »Po naših mislih naj bi samo najbolj izvrstni pisatelji predstavljali...« Druga pa: »Izvirnost je... poglavna čednost pisatelja...« Pohvalo Veselovega prevajanja je na koncu obravnave izrekel spet tako, da je z njo pripravil nov učinkovit udarec: »Napačno pa je vendar zopet po drugi plati, da so nekateri Koseskega silno povzdigovali, pa pri tem tako zašli, da so jeli Prešerna grajati in njegove nikdar še prekošene poezije kot izvir človeka, ‚ki se v kvantah gubi‘, grditi.« — Tako je Trdina z naravnost mojstrsko ironijo razkril vse temeljne slabosti Veselove poezije: izumetničen jezik, varljiv patos in prevajalstvo dvomljive vrednosti. To so bile dovolj močne opore za njegovo glavno misel, da »ne moremo Koseskega pevcu Sonetnega venca predpostavljati«. — Tej dokaj jasni opredelitvi do Prešerna in Koseskega je dodal kot drugi odgovor Malavašiču še ustrezajočo oceno Čbelice in Novic. Čbelica je po njegovem mnenju odprla novo dobo slovenskega slovstva in prinesla v poezijo nov, svobodnejši duh. Pri Novicah pa ni mogel povedati več

kot to, da so »tudi pesništvu močno na roke šle«. Uredniku Bleiweisu tudi ni ostal dolžan kljub navidezni hvali: »Urednik tega časnika ni gledal le na to, da bi v svoj list kaj dopisov imel, ampak je tudi pazil, da so bili dopisi, če ne vselej izvrstni, pa vsaj taki, ki so se z dobro vestjo tudi bolj omikanim bralcem ponuditi smeli.« Tako je na previden način znižal vrednost noviških prispevkov.

Trdinova sodba o Vodniku, s katerim so staroslovenski veljaki tudi skušali odriniti Prešernovo pesem, si prizadeva biti zelo objektivna. Tu ni občudujočega čustva, s kakršnim je pisal o Prešernu, niti zastrte ironije, ki mu je vodila pero ob Koseskem, temveč mirna in stvarna presoja. V njegovi poeziji odkriva vrsto vrednot in z njimi utemeljuje mnenje, da je bil Vodnik »prvi Slovenec, ki ime pesnik po pravici zasluži«. Vendar opozarja na nekatere lastnosti, predvsem na jezikovno in miselno preproščino, ki sta krivi, da Vodnikova pesem ni na najvišji stopnji omike in popolnosti. (Verjetno je nanj vplivala tudi Rizzijeva sodba: da se Vodnikove pesmi tako po vsebini kot po obliki »le malo čez narodno pesništvo dvignejo«.) Toda kljub temu njegovo poezijo prišteva med »klasiška dela« slovenskega slovstva. Tako je jasno postavil vrednostno razmerje tudi med Vodnikom in Prešernom.

S tako, v bistvu še danes veljavno opredelitvijo omenjenih treh pesnikov je Trdina — rahlo oprt na posamezne Babnikove in Rizzijeve sodbe — prvi ostro in pravilno odgovoril na zmotna vrednotenja, ki so jih hoteli v slovenski kulturni javnosti uveljaviti noviški prvaki. Bil je tudi prvi, ki je odločno postavil zahtevo po objektivni literarni kritiki. Kljub temu, da sta Lovro Pintar v Noyicah in Peter Hicinger v Ljubljanskem časniku takoj odločno zavrnila osnovne misli Pretresa in da je Bleiweis nato s silo zadušil nadaljevanje polemike, Trdinovo delo ni ostalo brez posledic. Boj za literarno kritiko in za Prešerna je bil dobro začel. V njem je našla oporo in pravo smer tista literarna mladina, ki je pod Levstikovim vodstvom proti koncu petdesetih let ta boj nadaljevala in ga s Stritarjevimi pismi 1868 uspešno zaključila.

S tem, da smo izluščili polemično jedro Trdinovega kritičnega pretresa in ugotovili pravilnost njegove opredelitve do nekaterih perečih vprašanj sodobnega literarnega življenja, pa smo se dotaknili komaj najbolj oprijemljivih aktualističnih idej sestavka. Presoja Trdinovega kritičnega dejanja s tem ne more biti zaključena. Kajti načelna vprašanja: kako vrednotiti Koseskega in Vodnika ob Prešernu, kako Čbelico ob Novicah, kako je pri Slovencih sploh z literarno kritiko — so taka, da za pravilno, vsaj splošno pravilno opredelitev niso zahtevala več kot nekaj povprečnega okusa in zdravega preudarka. Zato ta vprašanja sama po sebi in v splošni obliki ne morejo biti prava merila za preizkušnjo resnične literarnokritične sposobnosti. Tudi splošno pravilen odgovor nanje v razvoju literarne kritike ni mogel igrati dosti večje vloge, kot da je utrjeval obstoj nje same. Trdinove kritične sposobnosti in pomen njegovega Pretresa v razvoju naše literarne kritike lahko v celoti presodimo le tedaj, če pregledamo vsebino in globino temeljev, na katerih sloni. Treba je torej ugotoviti in ovrednotiti literarno umetnostni nazor, iz katerega je izhajal, in določiti smer, kam je težil.

Konec prihodnjic